

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/10

HOKAND HANLIĞINDA UYGURLAR

Uyghurs in Khokand Khanate

Şerali KOLDAŞEV*

Özet

Bu makalede Hokand Hanlığı (1709-1876) dönemindeki Uygurların faaliyetleri araştırılmaktadır. Yazılı kaynaklar ve bilimsel araştırmalara dayanılarak onların Hanlıktaki siyasi, sosyal ve iktisadi süreçlere katılım derecesi incelenmiştir.

Uygurların Hokand Hanlığının merkezi toprakları olan Fergana bölgesindeki birçok yerleşim merkezinde yerleşik hayat sürdüren toplumlar arasında yaşadıkları, inşaat ve sulama işlerinde faaliyet gösterdikleri, Hotan-arık, Çinabad gibi kanallar kazdıkları, Hanlığın merkezi arazilerinde bulunan göçebe toplumların yerleşik hayata geçmelerine katkıda buldukları anlaşılmaktadır. Onların çiftçilik ve zanaatla uğraştıklarına dair bilgiler bulunmaktadır.

Doğu Türkistanlı Uygurların Hokand Hanlığında edindikleri rolü özetleyecek olursak, onların 19. yüzyıl boyunca Çin baskısından kaçarak Hanlık topraklarına sığındıkları, bazen de Hokand hanlarının Çin'e karşı yürüyüşleri sırasında Uygurları Fergana bölgesine göçe davet ettikleri anlaşılmaktadır. Sayıları birkaç bini aşan Doğu Türkistanlılar, Hanlığın Nemengan, Andican, Hokand, Hocend, Oş gibi başlıca şehirlerine ve onların civarlarına taşındıkları ve zamanla yerli ahaliye karıştıkları görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Uygur, Hokand Hanlığı, Orta Asya, Doğu Turkistan, Diaspora.

Abstract

The article is devoted to studying the activity of the people of Xinjiang in Khokand Khanate in 1709 – 1876. On the basis of the sources and materials of scientific researches it is determined the level of their participation in political and social-economic processes in the khanate.

Living together with settled population and their participation in building of the irrigation objects like Khotan-arik and Chinabad channels, led to the process of settling of nomadic population on the khanate's lands. There is quite enough information about the migrants' involvement in farming and handicraft.

In general, studying the history of the activities of the people of Xinjiang in the life of Khokand khanate, is one of important questions of the historical science of Uzbekistan.

Keywords: Uyghur, Khokand Khanate, Central Asia, Eastern Turkestan, Diaspora.

* Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşınaslık Enstitüsü.

Orta Asya'nın tarihte Batı Türkistan (bugünkü Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan toprakları) ve Doğu Türkistan olarak bilinen, bugünlerde ise Orta Asya ve Çin'in Sincan-Uygur Özerk rayonu olarak adlandırılmakta olan bölgeleri halkları arasındaki ilişkiler çok eski tarihlerden beri devam etmekte olan süreçlerden biridir. Tanrı Dağları ve Pamir sıradağları bu iki bölgeyi ikiye ayırsa da kültürel, sosyal ve iktisadi ilişkiler karşılıklı olarak süregelmiştir. Özellikle, çeşitli siyasi istikrarsızlıklar ve iktisadi buhranlar nedeniyle her iki bölgede bulunan toplumların birinden diğerine göç ettiği bilinmektedir. Zamanla onlar göç ettikleri bölgenin sosyal, iktisadi ve kültürel hayatına katılarak yerli ahaliyle kaynaşmışlardır. Çalışma, Doğu Türkistanlıların Hokand Hanlığı (1709-1876) topraklarındaki faaliyetlerine ilişkin birçok tarihi gerçeği aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Konuyu araştırırken başta Çin ve Rus kaynakları olmak üzere miladi 18-20. yüzyıllara ait Fars-Tacik ve Türk dilinde yazılan el yazma eserlerdeki bilgilerden yararlanmaya özen gösterilmiştir. Örneğin, Zeyniddin Muhammed Emin Sedri Kaşgarî'nin "*Eser'ül-Fütüh*"¹, Şah Mahmud b. Fazil Çuras'ın "*Salname*"², Seng Muhammed Bedehşanî'nin "*Tarih-i Bedehşan*"³, Muhammed Hakimhan'ın "*Müntehab'üt-Tevarih*"⁴, İmam Ali Kunduzî'nin "*Tevarih-i Menzume*"⁵, Mirza Muhammed Heyder'in "*Tarih-i Reşidi*" eserine Muhammed Şerif'in ilavesi⁶, Mirza Şems Buharî'nin Buhara, Hokand ve Kaşgar hakkındaki hatıraları⁷, Molla Niyaz Muhammed'in "*Tarih-i Şahrui*"⁸, Mirza Alim Muşrif'in "*Ensab'üs-Selatin ve Tevarih'ül Havakin*"⁹, Muhammed Salih Taşkendi'nin "*Tarih-i cedide-i Taşkend*"¹⁰, Muhammed Yunus Taib'in "*Tarih-i Alıkulı Emirleşker*"¹¹, Avaz Muhammed Attar'ın "*Tarih-i Cihannemai*"¹², Tacir'in "*Garaib-i sipah*"¹³, Dilşadi Barna'nın "*Tarihi Muhaciran*"¹⁴, Üveysî'nin "*Vakaati*

¹ Zayniddin Muhammad Imin Sadr Kaşgari. Eser'ül-Futuh. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 753, 78 varak.

² Shax Maxmud ibn mirza Fazil Churas. Xronika / Kriticheskiy tekst, per., kommentarii, issledovanie i ukazateli O.F. Akimushkina. – Moskva., 1976. – 162 s.

³ Sang Muxammad. Istoriya Badaxshana / Izd. v tekste A.N. Boldirevim. – Leningrad., 1959. – S. 57.

⁴ Muhammad Hakimhan Töre. Muntahab'üt-Tevarih. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, № 592, 594. – 669 varak; Muhammad Hakim khan. Muntakhab al-tawarikh. Vol. II. / Edited by Yayoi Kawahara & Koichi Haneda. – Tokyo: ILCAA 2006. – 716 p.

⁵ İmam Ali Kunduzi. Tevarih-i Manzume. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 597. – 405 varak.

⁶ Mirza Muhammad Haydar Şerif. Tarihi Reşidi. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 10191. – 394 varak.

⁷ Zapiski Mirzi Shamsa Buxari. O nekotorix sobitiyax v Buxare, Xokende i Kashgare. Kazan, 1861. – 125 s.

⁸ Molla Niyaz Muhammed. Tarixi Şahrui. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 4463. – 252 varak; Tarixi Shaxruxi. Istoriya vladetelii Fergani. Sochinenie Molla Niyazi Muxammed ben Ashur Muxammad Xokansi, izdannaya N. N. Pantusovim. Kazan, 1885

⁹ Mirza Alim Muşrif. Ensab'üs-Selatin ve'l Tevarih'ül-Havakin. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 1314/1, 3753; Mirzo Olim Mushrif. Qo'qon xonligi tarixi. / Nashrga tayyorlovchilar A. Matg'oziyev, M.Usmonova. – Toshkent, 1995. – B. 128; Mirza Alim ibn Mira Raxim Toshkendi. Ansab as-salatin va tavarix-al-xavakin. – Tashkent, 2007.

¹⁰ Muhammed Salih Taşkendi. Tarihi Cedide-i Taşkend. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 11072, 5732, 7791.– 1040 varak.

¹¹ Muhammad Yunus Toyib. Tarixi Aliquli amirlashkar // Sharq yulduzi. – Toshkent, 1996. – № 1. – B. 214-223; – № 2. – B. 208-223.

¹² Avaz Muhammed Attar. Tarihi Cihannemai-i. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 9455; Avaz Muhammad Attor. Tarixi jahonnomayi / Fors-tojik tilidan Shodmon Vohid tarjimasi // Sharq yulduzi. – Toshkent, 1991. – № 8. – B. 119-137.

¹³ Tacir. Garaibi sipah. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 5408. – 56 varak; Tojiri Xujandi. G'aroibi sipoh / Muratab Sa'dullohi Asadulloh. Xujand, 1993. – 83 b.

¹⁴ Dilşadi Barna. Tarihi Muhaciran. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 1207. – 15 varak.

Muhammed Ali Han¹⁵, Muhammed Aziz Margilani'nin "*Tarih-i Azizi*"¹⁶, Ebu Ubeydullah Muhammed'in "*Hulaset'ül-Ahval*"¹⁷, "Encum'üt-Tevarih"¹⁸, Mirza Şemsiddin Buhari'nin "*Tarih-i ceng-i Emir Nasrullahi ve Muhammed Ali Han*"¹⁹, Mirza Kalander Muşrif İbrahimî'nin "*Şahname-i Ömer Hani*"²⁰, Ebu el-Azim Sami'nin "*Tuhfe-i Şahi*"²¹, İshakhan Töre'nin "*Tarih-i Fergana*"²², Molla Alim Mahdum'un "*Tarih-i Türkistan*"²³, Molla Halbek b. Molla Musa Andicani'nin "*Garibname*"²⁴, Mahmud Hakim Yayfani'nin "*Hulles'üt-Tevarih*"²⁵, Muahmmmed Fazilbek'in "*Mükemmel tarih-i Fergana*"²⁶, "*Şahname-i Mutrib*"²⁷, Abdulgafur'un "*Zafarname*"²⁸, Bknazar'ın "*Emirleşker cengnamesi*"²⁹, "*Şahname-i Endelib*"³⁰, Kurban Ali Ayaguzi'nin "*Tarih-i Hamsa-i Şarki*"³¹, Molla İbrahim Fanahi'nin "*Şarki Türkistan Tarihi*"³², Muhammed Sıddık Ruşdi'nin "*Tezkiret'ül-Evliya-i Türki*"³³, Bilal Nizam'ın "*Gazat der mülki Çin*"³⁴, İlyas Ahund'un "*Kaşgar tarihi*"³⁵ gibi el yazma eserlerindeki Doğu Türkistan tarihine ait bilgiler hala netlik kazanmamıştır. Adı geçen kaynakların çoğunda Hokand Hanlığı tarihi ile birlikte Hanlık topraklarına göç eden Doğu Türkistanlılara dair bilgiler de bulunmaktadır.

¹⁵ Uveysi. Vakeati Muhammed Ali Han. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 1857.

¹⁶ Muhammed Aziz Margilani. Tarihi Azizi. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 11108. – 219 varak.

¹⁷ Ebu Ubaydullah Muhammed. Hulaset'ül-Ahval. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 2084. – 240 varak.

¹⁸ Encum'üt-Tevarih. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 11366.

¹⁹ Mirza Şemsiddin Buhari. Tarihi cengi Emir Nasrullahi ve Muhammed Ali Han. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 861, – 4 varak.

²⁰ Mirza Kalander. Şahname-i Ömer Hani. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 10088, – 133 varak.

²¹ Ebu el-Azim Sami. Tuhfai Şahi. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 2091. – 298 b.

²² Abu al-Azim Somiy. Tuhfai shohiy. – OSI AS RUZ, manuscript, inventory № 2091. – P. 298

²³ İshakhan Töre. Tarihi Fergana. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 10117, 11616; İshoqxon To'ra İbrat. Tarixi Farg'ona / Nashrga tayyorlovchilar H. Bobobekov, Mahmud Hasaniy, Meros turkumi. – Toshkent: Kamalak, 1991. – B. 268-327.

²⁴ Mulla Olim Mahdum. Tarixi Turkestan. – Tashkent, 1915; Mulla Olim Mahdum Hoji. Tarixi Turkiston. – Qarshi, 1992. – 148 b.

²⁵ Molla Halbek b. Molla Musa Andicani'nin Garibname. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 8816. – 767 varak.

²⁶ Mahmud Hakim Yayfani. Hulles'üt-Tevarih.. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 304.

²⁷ Muhammed Fazilbek. Mükemmel tarihi Fergana. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 5971. – 546 varak.

²⁸ Mutrib. Şahamane-i Mutrib. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. T/2412. – 25 varak.

²⁹ Abdulgafur. Zafarname. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 598. – 65 varak.

³⁰ Beknazar. Emirleşker cengnamesi. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, 1225. – 27 varak.

³¹ Şahname-i Endelib. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 696, 596.

³² İmom qori Qurbon Ali (Chuguchakiy) valid Xo'ja Xolidbek Ayaguziy. Tavarix xamsa-i Sharqi / Izdana na osnove rukopisi, napisannoy v Chuguchake. – Kazan, 1910. – 212 s.

³³ Molla Muhammed İbrahim Fanahi. Şarki Türkistan tarihi. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 12663. – 230 varak.

³⁴ Muhammed Sıddık Ruşdi. Tezkiret'ül-Evliya-i Türki. Nizami adındaki Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi kütüphanesi. No. 646.

³⁵ Bilal Nazim. Gazat der mülki Çin. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 1837.

³⁶ İlyas Ahund. Kaşgar tarihi. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 415. – 56 varak.

15. yüzyıl tarihçisi Abdurrezzak Semerkandi'nin "Metle'üs-Sedeyn" eserinde bu konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "Emirzade Ömer Şeyh Kaşgar'a gitti. Moğulistan (Doğu Türkistan) hanı Hızır Hoca Oğlan ve Hudeydad Moğol şehrini (Kaşgar'ı) bırakıp gitmeye mecbur kaldılar. Emirzade Ömer Şeyh Hudeydad Moğol'un anasını ve Emir Aka'yı hem de onların heremlerini ele geçirerek onları Semerkand'a yolladı. Kaşgar ahalisini de Andican'a taşıdı"³⁶. Hokand Hanlığı topraklarına göç eden Uygurların nüfusu üzerine tarihi kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Uygurların nüfusu 324 bin olarak gösterilirken³⁷ diğer kaynaklarda 1860'lı yıllara kadar Hokand topraklarında 200-250 bin Kaşgarlının bulunduğu belirtilir³⁸.

Hokand Hanlığına gelip yerleşen sığınmacıları tarihi kaynaklar ve çeşitli edebiyatlardaki³⁹ bilgilere dayanarak sosyal katmanlarına, etnik kökenine ve yaşadığı mekanlara göre birçok gruba ayırabiliriz. Onların arasında Yarkentli, Uç-Turfanlı, Hotanlı, Kuçarlı, Aksulu vb. içinde Kaşgarlılar çoğunluğu oluşturmuşlardır⁴⁰. Etnik olarak sığınmacılar Uygur, Dungan, Kaşgar çingeneleri ve diğer etnoslardan oluşmuşlardır. Onların arasında toplumun çeşitli sosyal katmanlarından temsilciler, yönetici sınıf vekilleri, ileri gelenler, çiftçi, zanaatçı, şair ve bilim adamları, bulunmuştur. Dönemin yazılı kaynaklarında bu sığınmacılar için "Tağlık" (Dağlı) tabiri kullanılmıştır⁴¹. 1850-1858 yıllarında Doğu Türkistan'a giden Kazak ileri gelenlerinden biri olan Çokan Valihanov bu tabir üzerine şöyle bir açıklamada bulunur: "Dağlı⁴² - bu tüm Küçük Buharalıları (Uygurları-yazar.) düzlüklerde yaşayanlardan ayırt eden adlardan biridir, Hokand Hanlığında Doğu Türkistanlı mültecilere nispeten kullanılmıştır"⁴³. Hokand Hanlığında bu tabirin faal olarak kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Yerli ahali Hokand şehrinin ana kapılarından birini "Tağlık dervazası", bu kapı aracılığıyla Doğu Türkistan'a giden yolu "Tağlıklar yolu" olarak adlandırır⁴⁴. Bunun

³⁶ Abdurazzak Samarkandiy. Matla us -sadayn // Materiali po istorii kirgizov I Kirgizii. Vip. III. - Moskva., 1973. - S. 154.

³⁷ Isxakov G. M. Etnograficheskoe izucheniya uygurov Vostochnogo Turkestana russkimi puteshestvennikami vtoroy polovini XIX veka. Alma-Ata, 1975. - S. 48.

³⁸ Zaxarova I.V. Materialnaya kultura uygurov Sovetskogo Sayuza // Sovetskoe etnograficheskoe sbornik. II. - Moskva., 1959, - S. 223.

³⁹ Sang Muxammad. Istoriya Badaxshana / Izd. v tekste A.N. Boldirevim. - Leningrad., 1959. - S. 57; Molla Muhammed İbrahim Fanahi. Şarki Türkistan tarihi. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşınasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 12663. - 230 varak; Gubaeva S.S Naselenie Ferganskoy dolini v konse XIX - nachale XX v (etnokulturnie prosessi). - Tashkent, 1991. - S. 54; Abdullaev U. Farg'ona vodiysida etnoslararo jarayonlar (XIX - XX asr boshlari). - Toshkent, 2005, - B 69.

⁴⁰ Gubaeva S.S Naselenie Ferganskoy dolini v konse XIX - nachale XX v (etnokulturnie prosessi). - Tashkent, 1991. - S. 54; Abdullaev U. Farg'ona vodiysida etnoslararo jarayonlar (XIX - XX asr boshlari). - Toshkent, 2005, - B 69.

⁴¹ Beysimbiev T.K. «Tarixi Shaxruxi» kak istoricheskii istochnik. Alma-ata, 1987. - S. 80.

⁴² Aslında yazılı kaynaklarda Dağlıların iki gruba: "Ak-Tağlıklar" (Ak-Dağlılar) ve "Kara-Tağlıklar" (Kara-Dağlılar) olarak adlandırılan gruplara ayrıldıkları kaydedilir. Hokand Hanlığında ise onları genel olarak "Tağlıklar" olarak adlandırmışlardır. Aslında bu grupları Hâcegan camiası temsilcisi Fergana vadisinin Kasansay şehri sakini Mahdumi Azam'ın (1461-1542) iki oğlu kurmuştur. Bu iki grup başlangıçta birer dinî fırka olarak faaliyet yürütmüş, sonradan siyasete karışarak yönetimi ele geçirmişlerdir⁴². Onlar sadece Doğu Türkistan'da değil, belki de Hokand Hanlığının siyasi ve sosyal hayatında da önemli rol oynamaya başlamışlardır. Özellikle Hanlık ahali arasında adı geçen Hocaların mevkii ve etkisi çok büyük olmuştur (Voxidov Sh.X. XIX-XX asr boshlarida Qo'qon xonligida tarixnavislikning rivojlanishi. Tarix fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiyasi. Toshkent, 1999. - B. 16.)

⁴³ Valixanov Ch.Ch. O sostoyanii Altishara ili shesti vostochnix gorodov kitayskoy provinsii Nan-lu (Maloy Buxarii) v 1858-1859 godax // sobr soch v pyati tomax. T. 3. Alma-ata, 1985. - S. 179.

⁴⁴ Beysimbiev T.K. a.g.e.

yanı sıra, şahıs adlarına da *Tağlık* “Dağlı” sözcüğü eklenmiştir. Yusuf Mingbaşı Tağlık⁴⁵, Yunus Tağlık⁴⁶ vs. örnek olarak gösterilebilir.

Hokand hükümdarı Ömer Han (1810-1822), 19. yüzyılın ilk yıllarında askeri reformlar yaparak Hanlıktaki çeşitli etnik gruplardan oluşan askeri birlikler oluşturmuştur. Toplamda 50 kişiden oluşan farklı tuğlar (askeri bölümler) oluşturulmuş ve onlara *Tuğbaşı* veya *Tuğbeği* başkanlık yapmıştır⁴⁷. Afganlardan oluşan “Tuğı Afgani”, Taciklerden oluşan “Tuğı Taciki”, Doğu Türkistanlılardan oluşan “Tuğı Tağlık” onlar arasındaydı. “Tuğı Tağlık” a Tuğbegi olarak Kaşgar’dan gelen Yusuf Kaşgari tayin olunmuştur. Bu askeri birlik Hokand Hanlığının sürdürdüğü savaşlara faal olarak katılmıştır. Hizmetlerinden dolayı ona “Dadhah”⁴⁸ unvanı verilmiştir. 1812 yılında Hanlığın yüksek rütbelerinden olan Mingbaşı (Binbaşı)lığa atanır ve Hanlık ordusunun baş komutanı, yani Emirleşker olarak tayin olur. 19. yüzyılda yaşayan tarihçi Molla Alim Mahdum Hacı “Tarih-i Türkistan” eserinde: “*Ömer Han nihayetde asayışte hükümranlılık eyleb, andın keyin (Mingbaşı) Gülişahi Margılanlıknı Hokandga hakim kılib, anıng ornıga Yusuf Kaşgarını Mingbaşı ve Emirleşker kılib meslehet eylebdürkim*” (Ömer Han, son derecede refah içinde yöneticilik yapıp, sonradan (Binbaşı) Margılanlı Gülişah’ı Hokand’a hakim tayin ederek onun yerine Yusuf Kaşgari’yi Binbaşı ve Emirleşker tayin etmişti.) der⁴⁹.

Yusuf Kaşgari, Ömer Han tarafından Hokand askeri kuvvetlerinin yeni başkomutanı olarak orduya başkanlık yapmış ve 1818 yılında Buhara Emirliği ile nizalı bölge olan Oratepe üzerine gönderilmiştir. Ordu, üç gün zarfında Oratepe’den Semerkand civarlarına ulaşan toprakları ele geçirmiştir. Bu askeri zaferlerden sonra ikna olan Ömer Han, Molla Alim Mahdum Hacı’nın kaydettiklerine göre başkomutana “*şahane surepa inam eyleb, hizmet körsetgen yiğitlening her kayularıga surepa ve münasib ahvali emel ve yarlık berib, keltürgen olcanı yiğitlerge taksim kılib bermakka fermayış eylebdür*” (Şahane kıyafetler hediye ederek emeği geçen askerlerin hepsine kıyafet ve levazim ve yarlık verip, elde edilen ganimetleri askerlere bölüştürülmesine ferman vermiştir)⁵⁰. Yusuf Binbaşı Tağlık önderliğindeki Hokand Hanlığı ordusu Taşkent, Türkistan, Deşti Kıpçak’a kadar yürümüş ve bu toprakların belirli bir kısmını Hanlık sınırlarına katmıştır. Sonuçta devletin ileri gelenleri ve askeri kitlesi arasında “Dağlıların temsilcisi” Yusuf Kaşgari’nin nüfuzu artmıştır.

Hatta Ömer Han onun kızını Muhammed Ali Han’la evlendirerek akrabalık bağlarını kurmuştur. O sadece Hanlıktaki askeri işlerde değil, devlet ve toplum hayatında da önemli yerler edinmeyi başarmıştır. Kaynaklarda Ömer Han vefat ettiğinde Yusuf Kaşgari’nin onun defin merasiminde yer aldığı kaydedilir. “*Muhammed Ali’nin kaynatası Yusuf Mingbaşı Tağlık serkerde ve umeraya başkan ve meslehet başı imiş. Tahtın etrafına muhafazat (koruma) için has ve mutelid adamları tayin ederek, ondan sonra Ömer Han’ın vefatını aşikâr eylemiştir. O gün güya kıyameti sağır (küçük kıyamet) berpa olmuş gibi tüm büyük ve küçük, emir ve vezir, şah ve geda Ömer Han’a yas tutup ağlayarak cenaze için dehmeye gitmiştir. O esnada halkın kalabalığından cenazeyi sokakta götürmenin imkânı bulunmamış Yusuf Mingbaşı onu bin meşakket ile dehme-i şahane getirerek anne babaları yanına defnetmiştir*”⁵¹

⁴⁵ Mahmud Hakim Yayfani. Hulle et-Tevarih. Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşınaslık Enstitüsü litografi yayın. No. 304, s. 19. Adı geçen eserin yine bir nüshası 1914 yılında Hokand şehrindeki Şumakov matbaasında basılmış olup, bugünlerde Kokan (Hokand) edebiyatı müzesinde korunmaktadır. Biz şu nüshadan yararlandık.

⁴⁶ Mirzo Olim Mushrif. Qo’qon xonligi tarixi. / Nashrga tayyorlovchilar A. Matg’oziyev, M.Usmonova. – Toshkent, 1995. – B. 35.

⁴⁷ Beysimbiev T.K. «Tarixi Shaxruxi» kak istoricheskiy istochnik. Alma-ata, 1987. – S. 80.

⁴⁸ *Dadhah* – adalet arayan, Han adına yazılan arnameleri kabul alarak, onların yerine getirildiği veya aksi hakkında bilgi veren görevli.

⁴⁹ Mullo Olim Mahdum Hoji. Tarixi Turkiston. – Qarshi, 1992. – B. 38.

⁵⁰ Mullo Olim Mahdum Hoji. Tarixi Turkiston. – Qarshi, 1992. – B.38.

⁵¹ Molla Alim Mahdum Hacı.. Tarih-i Türkistan... – s. 43.

diye yazmaktadır. Ömer Han vefat ettiği vakit Muhammed Ali Han 14 yaşında idi⁵². Yusuf Mingbaşı onu Hokand tahtına oturarak devlet yönetimini kendi eline almıştır. Ancak, Muhammed Ali Han'ın yönetiminin beşinci yılında aralarında anlaşmazlık boy göstererek Hokand Hanı kayınpederini Margilan şehrine hâkim olarak yollamıştır. Daha sonra ise Yusuf Kaşgari bu görevinden azledilerek hacca gönderilmiştir. Kaynaklarda Yusuf Kaşgari'nin yolculuk sırasında öldüğü yer almaktadır⁵³.

Hokand hükümdarı Muhammed Ali Han (1822-1842) kendi ordusuyla 1826-1827 yıllarında Doğu Türkistan'a saldırmıştır⁵⁴. Ancak, onun askerleri Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde bulunan Çin (Mançur) askeri ve idari karargâhlarından biri olan Gülbağ kalesini kuşatırken Hokand'a dönmeye mecbur kalmıştır. Onun Hakkulı Leşkerbaşı başkanlığındaki bir kısım askeri Çinlilere karşı isyan çıkaran Cihagir Hoca'ya yardım için görevlendirilmiştir⁵⁵. Fakat 15 gün içerisinde Çinlilerin Gülbağ kalesini ele geçiren Hakkulı başkanlığındaki Hokand ordusu Doğu Türkistan'ın diğer topraklarını da ele geçirmeye başlamıştır. Bunun üzerine Mançur hükümeti hemen Çin'in Şansu, Gansu, Haylon, Şantung, Çaylung gibi vilayetlerinden 36 bin asker, 20 bin at, 10 binden fazla deve ve toplam 70 bin ordu ile önce Aksu'ya ve sonradan Kaşgar'a yürümüştür⁵⁶. Sonuçta Hokand Hanlığının askerleri Hakkulı önderliğinde 70 bin Uygur ailesini Hanlık topraklarına götürmüş ve onları buradaki şehirlere yerleştirmiştir. Hokand tarihçilerinden Muhammed Salih Hoca "*Tarih-i Cedide-i Taşkend*" adlı eserinde Doğu Türkistanlı bu mültecilerin durumu hakkında şunları söylemektedir:

⁵² Molla Alim Mahdum Hacı.. Tarih-i Türkistan... – s. 43.

⁵³ Mahmud Hekim Yayfani. Hulle et-Tevarih... s. 25.

⁵⁴ Bkz. Pan Chjpin. Chjunya Xaoxango yuy Sinday Sinszyan (Kokandskoe xanstvo v Sentralnoy Azii i Sinszyan period Sin). – Urumchi, 1991. – B. 45-53; Adı geçen yazar. Hokand devleti ve Garbi Yurt siyaseti. – Beijing, 2006. – 069-070 б. Çince).

⁵⁵ Muhammed Hakimhan Töre. Munteheb'üt-Tevarih. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşınasık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, No. 594. 313a-b varak.

⁵⁶ Sinszyan, Kitayskaya zemlya: proshloe i nastoyashee / Glavniy redactor Li Shen. – Urumchi, Sinszyan narodnoe izdatelstvo, 2006. – S. 132; Lyu Chjisyao. Uyg'ur tarixi. – Benjing, Millatlar nashriyoti. 1987. – B. 1127.

“Hokand Hanı Muhammed Ali Han 12.600 mülteciyi Oş⁵⁷, Andican⁵⁸, Şehrihan⁵⁹, Nemengen⁶⁰, Margilan⁶¹, Törekorgan⁶², Hocend⁶³, Oratepe⁶⁴, Kurama⁶⁵ ve Taşkent⁶⁶ vb.

⁵⁷ **Oş** – Kırgızistan Cumhuriyetinde bulunan şehir. Burası Orta Asya ile Çin'i bağlayan Hokand – Kaşgar yolu üzerindeki önemli bir yer olduğundan dolayı Hokand hükümdarı Erdana (1753-1763) kendi askerleriyle 1762 yılında şehri ele geçirmiştir (Ploskix V. Kirgizi I Kokandskoe xanstva. – Frunze., 1977. – S.132). Oş'ta Hokand'dan Çin'e giden ve gelmekte olan ticaret kervanlarından vergi alınmıştır (Kun A. Ocherki Kokanskogo xanstva // Izd. Imperatorskie Rossiyskie Geograficheskoe Obshestva, 1876, t. XII. № 1. – S. 68). Fergana vadisi Uygurlarının dilini inceleyen R. Sadvakasov Oş'ta da Uygurların yaşadığını, şehir civarındaki Kaşgar köyü Zahiriddin Muhammed Babur (1494 – 1530) döneminden beri mevcut olduğunu vurgulamıştır (Sadvakasov G.K. Yazık uygurov Ferganskoy doline. T-1. – Alma-Ata., 1970, – S. 268).

⁵⁸ **Andican** – Özbekistan Cumhuriyeti'nde bulunan bir şehrin ve vilayetin adı. Çin kaynaklarında burası 14-19. yüzyıllarda Çin ürünlerinin satıldığı Batıdaki önemli ticaret şehirlerinden biri olarak kaydedilir (Bkz. Kitayskiy dokumenti i materialy po istorii Vostochnogo Turkestana, Sredney Azii i Kazaxstana XIV-XX vv. – Alma-Ata., 1994. – S. 255). V.V. Bartold'un yazdıklarına göre: “Orta Asya ile Doğu Türkistan arasındaki ticari ilişkiler “Andicanlı” tüccarlar aracılığıyla sağlanmıştır. O taraflarda Andican o kadar meşhur olmuştur ki,hatta Orta Asya'dan gelen diğer ticaretçiler ve zanaatçıları da Uygurlar ülkesinde “Andicanlılar” olarak adlandırmışlardır” (Bartold V.V. Andijan // Sochinenie. – Moskva., 1965. T. III. – S. 326). Bunun Çince belgelerde de görüldüğünü Japon bilim adamı Toro Saguchi teyit etmiştir (Saguchi T. The Eastern trade of the Khokand khanate (The Orieanre Labrery) № 2. – Tokyo, 1965. – P. 67). Andicanlı tarihçi bilim adamı S. Calilov'un yazdıklarına göre: “Uygurların Andican topraklarına gelip yerleşmeleri 18. yüzyılın ikinci yarısı sayılır. Nedeni Sincan'daki sosyal ve iktisadi durumun ortaya çıkması"dır (Jalilov S. Farg'ona vodiysi sharqiy rayonlarining sug'orilishi tarixidan. Tarix fanlari nozodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertasiyadan. – Toshkent., 1965. – B. 51). 18. yüzyılda yaşayan tarihçi Seng Muhammed Bedehşani kendisinin “*Tarihi Bedehşan*” eserinde 1759 yılında Uygurların 9 bin ailesi Hokand Hanlığına sığınmışlardır (Sang Muxammad. Istoriya Badaxshana / Izd. V tekste A.N. Boldirevim. – Leningrad., 1959. – S. 57). Andican şehrinde Uygurların oluşturduğu “Eskilik” mavzesi bulunmuştur (Valixanov Ch.Ch. Kashgarskiy dnevnik // Sob.soch. v pyati tomax. T-2. – Alma-Ata., 1962. – S. 222). Eskiden Hokandlıların yazlık arazileri olan Kokankışlak (şimdiki Pahtaabad)'ın doğu tarafındaki çalılıklarda Uygurlar kendi mahallesini oluşturmuşlardır. 20. yüzyılın ortalarında Pahtaabad ilçesinde yaşayan 91 yaşındaki Yunusali İshakov'un söylediklerine göre: “Bundan 165-170 yıllar önce buralara göç eden Uygur aksakallarından Siddık Çakkın Bakı Ahund, Molla Rahman, Usman Kara Uygur köyü oluşturmak için her aileye birer araziye belirleyerek yerleri bölüştürmüşlerdir» (Qoldash J. Paxtaobod tarixi. – Andijon, – B. 14). Uygurların buradaki Taka (anlamı Uygurcada “bir ayağı kısa adam” olarak açıklanır), Puşman (ya da Puşeyman, etrafı çalılık ve kurtların bolca olduğundan Uygurların hayvanlarına zarar getirdiği için buralara boşuna gelmiş anlamında “pişman” olmak anlamındadır) ve Azak, Şorik, Kavul, Çengat, Atiş gibi eski mahalle adları da şimdiye kadar korunmuştur. Andican eski “Eskilik” köyünde de Kızması, Ağuşluk, Korgantegi, Hekend gibi küçük mahalleler de bulunmaktadır.

⁵⁹ **Şahrihan** – Özbekistan Cumhuriyeti'nin Andican vilayetindeki şehir. Hokand hükümdarı Ömer Han (1810-1822) fermanına göre 1812-1816 yıllarında Mahmud Eyub adındaki mühendis tarafından Avrupaca “şahmatnüsha” tarzındaki projeye göre inşa edilmiştir. Şahrihan'a esasen Hokand (Kokan), Margilan şehri sakinleri ve Uygur ustaları yerleştirilmiştir. Ömer Han, Şahrihan'da ticaretin gelişmesi için tüccarlardan bir kaç yıl vergi alınmamasını emretmiştir (Jalilov S. Farg'ona vodiysi sharqiy rayonlarining sug'orilishi tarixidan. Tarix fanlari nozodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertasiyadan. – Toshkent., 1965. – B. 51). Rus tarihçisi A. Kun “Şahrihan kısa bir vakit içinde iri bir tüccar şehrine dönüşmüştü» – diye yazmıştır (Kun A. Nekotorie svedeniya o Ferganskoy doline // Voenniy sbornik. – SPb., 1856. – S. 430). Ömer Han'ın oğlu Muhammed Ali Han (1822-1842) döneminde Uygurların 20 bin ailesi Şahrihan'a yerleştirilmiştir.

⁶⁰ **Nemengen** – Özbekistan Cumhuriyetindeki şehir ve vilayet merkezi. Kazakistanlı bilim adamı G.S. Sadvakasov: “Nemengen şehrinin ilk sakinlerinden biri Kaşgarlılar olmuştur, çünkü bugünlerde Nemengenlilerin konuştuğu ağız Uygur lahçelerinden biri sayılır» – diye yazmıştır (Sadvakasov G.K. Yazık uygurov Ferganskoy doline. T-1. – Alma-Ata., 1970, – S. 3). Bu görüşü Rus doğubilimcileri A.N. Borovkov ve İ.İ. Goyerler de kendi eserlerinde not düşmüşlerdir (Borovkov A.N. Uzbekskiy govorov Namanganskiy oblasti. – Moskva., 1956, – S. 28; Goyer I.I. Ves Russkiy Turkestan. – Tashkent., 1909, – S. 253). Ancak, bu tür görüşlerin kaynağı belli değildir. Bu görüşün ne gibi gerçeklere dayandığı veya aksi olduğu gelecekteki çalışmalara muhtaç kalmaktadır. Bununla birlikte, Nemengen şehri civarında bugünlerde bile Kaşgarmahalle, Uygur gibi köy adları bulunmaktadır.

⁶¹ **Margilan** – Özbekistan Cumhuriyeti'nin Fergana vilayetinde bulunan şehir. Burası ticaret merkezi olmakla birlikte Hanlıktaki büyük bir zanaat merkezi sıfatıyla da ün kazanmıştır. 1812 yılında Hokand Hanlığına gelen Rus elçisi F. Nazarov: “Burada çeşitli kumaşlar dokuyan fabrikalar bulunduğu”nu yazmıştır (Nazarov F. Zapiski o nekotorix narodax i zemlyax sredney chasti Azii. – Moskva, 1968, – S. 48). O, burada “Esas olarak Fars parçaları ve çeşitli Asya kumaşları: bahmal, kimhab, zerbaflar dokurlar ve Buhara hem de Kaşgar pazarlarına yollarlar” diye vurgulamıştır (Nazarov F. Zapiski o nekotorix narodax i zemlyax sredney chasti Azii. – Moskva, 1968, – S. 48). 1855-1858 yıllarında Doğu Türkistan'a giden Çokan Valihanov kendi hatıralarında şöyle yaşamaktadır:

şehirlere yerleştirmişdir⁶⁷. Yazılı kaynaklarda Yusuf Mingbaşidan başka Hanlığın siyasi hayatında önemli yer edinen diğer “Tağlık”lar hakkında da bilgiler bulanmaktadır. Örneğin, 1856-1857 yıllarında Andican’ın hâkimi Hoca Kelan Kaşgari⁶⁸, Hokand hükümdarı Melle Han (1858-1862) döneminin ileri gelen isimlerinden biri olan Molla Fethiddin Hekim Kaşgari⁶⁹ vb. şahsiyetlerin de Hanlığın siyasi hayatında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

18. yüzyılın son yıllarında Hotanlı mülteciler tarafından Hotanarık⁷⁰, 19. yüzyılın ortalarında ise Çinabad arığı kazılmıştır⁷¹. Bu sulama kanalları aracılığıyla boş araziler sulanarak çöl araziler bahçelere dönüştürülmüştür. Bunun yanı sıra, mültecilerin yerleşmesiyle yaylaların kısılması ve sonuç olarak göçebe Kıpçak, Kırgız boylarının yerleşik hayata geçmesine zemin hazırlamıştır. Bazı zenginlerin hayvanlarını ve arazilerini Doğu Türkistanlı mültecilere sattıkları görülür⁷². Fakirleşen göçebe ahali ise mülteciler ve yerli

“Buradaki pazarlar sınırsız serbestlikler ve imtiyaz sahipleri olan Orta Asya zenginlerini kendisine celbetmiştir. Özellikle, Margilan ve Kaşgar arasındaki ticaret faaldır” (Valixanov Ch.Ch. Sobranie sochinenie v 5 tomax. T. 2. – Alma-Ata, 1987, – S. 201). Hokand Hanlığının Doğu Türkistan’la yürüttüğü ticaret ilişkileri yıllık 30-40 bin altını oluşturmuş (Bobobekov X.N. Narodnie dvijeniya v Kokandskom xanstve I ix sosialno-ekonomicheskie i politicheskie predposilki (XVIII-XIX vv). – Tashkent, 1991. – S. 19), Hokand’dan Margilan aracılığıyla Kaşgar’a ipek ve yarı ipek kumaşlar, bez götürülmüştür. Kaşgar’dan Hokand’a ise çay, halı, neşatir ve keçe getirilmiştir (Вельяминов-Зернов В. В. Сведения о Кокандском ханстве. – СПб., 1856, – С. 356-358). Hokand ve Margilan fabrikalarında üretilen ipek ve yarı ipek kumaşlar Kaşgar ve Yarkend pazarlarındaki esas mallardan sayılmıştır. Bir kaç Kaşgarlı mültecinin Margilan’da Çin nakışlarıyla süslenen halılar dokumuşlardır (Valixanov Ch.Ch. Sobranie sochinenie v 5 tomax. T. 2. – Alma-Ata, 1987, – S. 201). Doğu Türkistan’daki Çin ürünleri: çay, kalıp gümüş, ipek, Çin seramik eşyaları, Çin fincanları ise Margilan aracılığıyla Rusya, Yakın ve Orta Doğu ülkelerine hem de Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı topraklarına götürülmüştür.

⁶² **Törekorgan** – Özbekistan Cumhuriyeti Nemengen vilayetindeki şehir ve ilçe merkezi. Bugünlerde Törekorgan’ın Alçın köyündeki mahalle güzeri Kaşgargüzer olarak adlandırılır. Bununla birlikte Kaşgar Çingeneleirinden olan Pavanlar da Törekorgan’da yaşamaktadırlar.

⁶³ **Hocend** – Tacikistan Cumhuriyeti’ndeki şehir adı. Çok eski şehirlere biri olan bu şehir 1725-1726 yılları Hokand Hanlığı sınırlarına katılmıştır. 1872 yıla ait bilgilere göre Hocend’de toplam 50 adet Uygur ailesi yaşamıştır. Burada Güzeri Ahund mahallesi bulunmakta olup, Kaşgarlıların torunları yaşamaktadırlar.

⁶⁴ **Oratepe** – Tacikistan Cumhuriyeti’ndeki şehir. Şehir 1727 yılında Hokand Hanlığına katılmıştır. Oratepe ve Hocend Doğu Türkistanlıların sabit olarak buldukları şehirler sayılmıştır. Bugünlerde Oratepe yakınındaki Kanibadam ilçesi ahalisinin dörtte birini Özbekler oluşturur. Ancak, yerli Tacik ahali onları “Kaşgarıha”, yani “Kaşgarlılar” olarak adlandırdılar. Onlar bakır işlemeciliği yapmış olup, onların oturdukları mahalle “Çakari Kaşgarıha” olarak adlandırılır. Kanibadam’ın Kassaban mahallesinde de Kaşgarlıların iki ailesi yaşamaktadır. Bölgedeki İsfara ilçesi yakınındaki Hanabad köyünde de Kokan civarındaki Kaşgar köyünden pek çok ahali gelip yerleşmişlerdir.

⁶⁵ **Kurama** – Özbekistan Cumhuriyeti’nin Taşkent vilayetinde bulunur. Buraya Uygurların göç ettiklerine dair kesin bilgiler edinemedik.

⁶⁶ **Taşkent** – Taşkent 1809 yılında Hokand hükümdarı Alim Han tarafından Hanlık topraklarına katılmıştır. Adı geçen şehrin hakimi “Kuşbegi” görevi ile birlikte komşu ülkelere elçi gönderme, askerleriyle birlikte ahalden vergi toplama gibi haklara sahip olmuştur. Taşkent’e 1830 yılında Muhammed Ali Han tarafından Doğu Türkistan’dan göç ettirilen ahali şimdiki Anhar kanalının sol havzasındaki arazilere, yani şehrin “Yenişehir” kısmına yerleştirilmiştir (Toshkentnoma. – Toshkent, 1992. – B. 444). Onların bir kısmı Kaşgarlı Özbekler olup, ticaret ve şehir dışında çiftçilikle uğraşmışlardır. Taşkent’te Doğu Türkistanlılar yerleşmesinden sonra şehrin önceden Türk, Akkorgan ve Hitay adlandırılan kapıları “Kaşgar dervaze” olarak adlandırılmaya başlamıştır (Muhammed Salih Hoca. Tarih-i cedide-i Taşkend. Elyazma, Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No. 7793).

⁶⁷ Damulla Muhammed Salih Hoca veledi Damulla Rahim Hoca Taşkendi. Tarih-i cedide-i Taşkend. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinaslık Enstitüsü Elyazmalar Fonu, 7791. 430 a-b, 423, 426 b-varaklar.

⁶⁸ Beysimbiev T.K. «Tarixi Shaxruxi» o Vostochnom Turkestane // Iz istorii Sredney Azii i Vostochnogo Turkestana. XV-XIX vv. -Toshkent, 1987. – S. 169.

⁶⁹ Mirzo Olim Mushrif. Qo’qon xonligi tarixi. / Nashrga tayyorlovchilar A. Matg’oziyev, M.Usmonova. – Toshkent, 1995. – B 65.

⁷⁰ Jalilov S. Farg’ona vodiysi sharqiy rayonlarining sug’orilishi tarixidan. Tarix fanlari nozodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertasiyadan. – Toshkent, 1965. – B. 62.

⁷¹ Beysimbiev T.K. «Tarixi Shaxruxi» kak istoricheskiy istochnik. Alma-ata, 1987. – S. 80.

⁷² Nalivkin V.P. Kratkiy istoriya Kokandskogo xanstva. Kazan. 1886. – S. 34.

ahalinin etkisiyle yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Artık bölgenin yerlisi haline gelen mülteciler çiftçilikle uğraşmaya başlamışlar ve kavun, karpuz, kabak, soğan, havuç gibi sebze ve diğer gıdalar pazarlara götürülmüştür⁷³. Bununla birlikte, mülteciler çeşitli zanaatları da öğrenmişlerdir. Onların ürettikleri çeşitli zanaat ürünleri Oş, Andican ve diğer şehirlerde satılmıştır⁷⁴. Mültecilerin Hokand Hanı Hudayar Han Ordası (karargâhı) inşasında da faal olarak iştirak ettikleri bilinmektedir⁷⁵.

Doğu Türkistanlı mülteciler arasında Hanlık topraklarında daimi olarak yaşamaya başlayanlarla birlikte ilkbaharda Hanlık topraklarına gelip, sonbahara kadar buralarda çalışıp yeteri kadar meblağ topladıktan sonra ailesine dönenler de bulunmuştur⁷⁶. Yine de Hokand Hanlığı topraklarında bulunan Doğu Türkistanlıların çoğunluğunu burada sürekli olarak yaşamayı tercih eden insanlar oluşturmuştur. Bu gruplar Hanlığın yerli ahalisiyle etkileşim içinde bulunmuştur. Günümüze kadar Fergana ahalisi arasında korunmakta olan Uygur mutfağı, kuyumculukta devam eden kaşkarbaldak⁷⁷, mimarideki eyvan, Kaşgarca baca⁷⁸, ağaç oymacılığı ve çanak çömlekçilikteki Kaşgarca usuller⁷⁹ bu sürecin sonucudur.

Böylece Doğu Türkistanlı mültecilerin Hokand Hanlığının siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel hayatına faal olarak iştirak ettikleri anlaşılmaktadır. Birçoğu Hanlıktaki çeşitli görevlerde yerli ahaliyle birlikte görev almışlardır. Özellikle, askeri görevlerde bulunan mülteci sayısı oldukça fazladır. Çiftçilik ve sulama işlerinde, zanaatın çeşitli dallarında ve ticaretle yerli halk ile yan yana çalışmışlardır. Bu tarz ilişkileri araştırmak Orta Asya tarihi açısından önemlidir.

⁷³Abdullaev U. Farg'ona vodiysida etnoslararo jarayonlar (XIX - XX asr boshlari). – Toshkent, 2005. – B.69.

⁷⁴Gubaeva S.S. Naselenie Ferganskoy dolini v konse XIX - nachale XX v (etnokulturnie prosessi). – Tashkent, 1991. – S. 45.

⁷⁵Ismoilova F., Abduqahharov N. Qo'qon me'moriy yodgorliklari // Qo'qon – asrlar silsilasida. Respublika ilmiy – amaliy anjuman materiallar / Qo'qon., 2004. – B. 162-162.

⁷⁶Gubaeva S.S. a.g.e. s. 45.

⁷⁷Umarov A., Umarova Z. Qo'qon xalq amaliy san'ati tarixidan // Qo'qon – asrlar silsilasida. Respublika ilmiy – amaliy anjuman materiallar / Qo'qon., 2004. – B. 174-175.

⁷⁸Voronina V. L. Stariye jile doma v Fergani. Arxitektura SSSR. – 1940.- № 3. – S. 62: O'sha muallif. Uzbekscoe narodnoe jilishe // Sovetskoy Etnografiya. – Moskva., 1949.- № 2. – S. 70.

⁷⁹Pesherovala M. E. Goncharnoe proizvodstva Sredney Azii. – Moskva-Leningrad., 1959. – S. 203: Abdullaev T. XIX - XX asrlarda o'zbek kandakorligi. – Toshkent, 1974. – B. 37.